

بسم الله الرحمن الرحيم

نقد و بررسی هتون گذشته در آموزش کودکان
در مکتب خانه
(از قاجار تا سال ۱۳۲۰)

فاطمه نورایی نیا

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور: نقد و بررسی متون گذشته در آموزش کودکان در مکتب‌خانه
(از قاجار تا سال ۱۳۲۰) / فاطمه نورایی‌نیا.

مشخصات نشر: مشهد: نشر تمرین، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۲۲۴ ص: مصور.

شابک: 978-600-7709-29-0

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۲۱.

موضوع: مکتب‌خانه‌ها -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴

موضوع: Kuttabs -- Iran -- History -- 19th-20th centuries

موضوع: آموزش و پرورش -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴

موضوع: Education -- Iran -- History -- 19th - 20th century

موضوع: ادبیات عامه ایرانی -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴

موضوع: Folk literature, Iranian -- 19th-20th centuries

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵۷ ن ۹۱۳۵۲ LA

بندی دیویی: ۳۷۰/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۴۸۴۴۸

تمرین

م. مهدی صنوق پستی ۳۷۹۹ - ۹۱۳۷۵

نقد و بررسی متون گذشته در آموزش کودکان در مکتب‌خانه

(از قاجار تا سال ۱۳۲۰)

نویسنده: فاطمه نورایی‌نیا

ناشر: انتشارات تمرین

تایپ: گل‌گونه

چاپ: مهدی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

قطع کتاب: وزیری

تعداد صفحات: ۲۳۰

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ISBN: 978-600-7709-29-0

ایمیل: Email: hejazi.tamrin@yahoo.com

همراه: ۰۹۱۵ ۳۱۱ ۸۹۸۳

کلیه حقوق محفوظ و مخصوص نویسنده می‌باشد.

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه.....
۱۳	فصل اول: کلیات.....
۱۴	۱-۱- بیان مسئله.....
۱۴	۲-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق.....
۱۴	۳-۱- فرضیه.....
۱۴	۴-۱- پرسش‌های تحقیق.....
۱۵	۵-۱- پیشینه تحقیق.....
۱۶	۷-۱- روش تحقیق.....
۱۷	فصل دوم: پیشینه ادبیات مکتب‌خانه‌ای کودکان.....
۱۹	۱-۲- آموزش کودکان در ایران باستان.....
۲۷	۲-۲- آموزش و تعلیم و تربیت کودکان پس از ظهور اسلام در ایران.....
۳۶	۳-۲- تحولات اجتماعی اروپا همزمان با عصر قاجار.....
۳۷	۴-۲- انقلاب صنعتی اروپا و نقش آن در تحولات جهان و ایران دوره قاجار.....
۳۸	۵-۲- آموزش و پرورش در اروپای قرن هیجدهم و ویژگیهای آن.....
۴۰	۶-۲- شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران در دوره قاجار.....
۴۱	۷-۲- آموزش عمومی در دوره قاجار.....
۴۳	۱-۷-۲- مکتب‌خانه.....
۴۴	۲-۷-۲- مکان مکتب‌خانه‌ها.....
۴۶	۳-۷-۲- انواع مکتب‌خانه.....
۴۷	۴-۷-۲- مکتب‌داران یا معلمان مکتبها.....
۵۲	۵-۷-۲- درآمد معلمان و تحفه‌ها.....

- ۳-۷-۶- خلیفه.....
- ۴-۷-۷- تنبیه بدنی در مکتب‌خانه.....
- ۶-۷-۸- شیوه آموزش در مکتب‌خانه.....
- ۷-۷-۹- متون آموزشی در مکتب‌خانه‌ها.....
- ۰-۷-۱۰- وسایل آموزشی.....
- ۲-۷-۱۱- میزان شایستگی و سواد معلمان.....
- ۴-۷-۱۲- زمان تحصیل در مکتب‌خانه.....
- ۴-۷-۱۳- تعطیلات در مکتب‌خانه.....
- ۵-۷-۱۱- آرزوهای زنان.....

فصل سوم: نقد و بررسی مکتب‌خانه و دیدگاه متفکران و روشنفکران درباره مکتب‌خانه

- ۱-۳- نقد و بررسی مکتب‌خانه و دیدگاه متفکران و روشنفکران درباره مکتب‌خانه‌ها.....

فصل چهارم: گذر از مکتب‌خانه و تأسیس مدارس جدید

- ۴-۱- گذر از مکتب‌خانه و تأسیس مدارس جدید.....
- ۴-۲- عباس میرزا ولیعهد و نوگرایی.....
- ۴-۳- پیدایش مدارس ابتدایی به سبک اروپایی.....
- ۴-۴- اولین مؤسس ایرانی مدارس جدید به سبک اروپایی.....
- ۴-۵- میرزا تقی خان امیر کبیر.....

فصل پنجم: بررسی ادبیات مکتبی در دوره قاجار [تا سال ۱۳۲۰]

- ۵-۱- متون کهن ادب پارسی در مکتب‌خانه‌های دوره قاجار.....
- ۵-۱-۱- مفاهیم آموزشی رایج در ادبیات مکتب‌خانه‌ای.....
- ۵-۱-۲- در حمد و سپاس پروردگار.....
- ۵-۱-۳- در اهمیت خانواده و حقوق پدر و مادر.....
- ۵-۱-۴- در تأثیر تربیت فرزندان.....

- ۵-۱-۵- در تأثیر تربیت..... ۱۰۵
- ۵-۱-۶- در آداب غذا خوردن و فضیلت قناعت..... ۱۱۱
- ۵-۱-۷- در آداب سخن گفتن..... ۱۱۵
- ۵-۱-۸- کم‌گویی و گزیده‌گویی..... ۱۱۶
- ۵-۱-۹- دوری از غیبت و افشاگری..... ۱۲۲
- ۵-۱-۱۰- سفارش به خاموشی..... ۱۲۴
- ۵-۱-۱۱- پرهیز از عیب‌جویی..... ۱۲۶
- ۵-۱-۱۲- پرهیز از دروغ..... ۱۲۸
- ۵-۱-۱۳- پرهیز از سخن‌چینی..... ۱۲۹
- ۵-۱-۱۴- اندیشه‌های سرگشتن..... ۱۳۰
- ۵-۱-۱۵- سود و زیان زبان و دهن..... ۱۳۱
- ۵-۱-۱۶- راز دل را بر زبانی نیاوردن..... ۱۳۱
- ۵-۱-۱۷- دوری از دشمنان..... ۱۳۳
- ۵-۱-۱۸- در انتخاب همنشین..... ۱۳۸
- ۵-۱-۱۹- لطف و خشم هر یک به جای خود..... ۱۴۱
- ۵-۱-۲۰- پرهیز از خشم..... ۱۴۲
- ۵-۱-۲۱- در غنیمت شمردن عمر..... ۱۴۵
- ۵-۱-۲۲- در فضیلت کسب علم و عمل بدان..... ۱۴۶
- ۵-۱-۲۳- مدارا و محبت نسبت به خلق داشتن..... ۱۴۷
- ۵-۲- متون عامیانه مکتب‌خانه‌های دوره قاجار..... ۱۴۸
- ۵-۲-۱- متون اخلاقی و تعلیمی..... ۱۵۰
- ۵-۲-۱-۱- توبه نصوص..... ۱۵۰
- ۵-۲-۱-۲- توبه‌نامه و مناجات‌نامه..... ۱۵۴
- ۵-۲-۱-۳- کتاب جولونبور..... ۱۵۵
- ۵-۲-۱-۴- عاق والدین..... ۱۶۳
- ۵-۲-۱-۵- نصاب الحکما..... ۱۶۷

- ۱۷۳ ۵-۲-۲- آثار مذهبی مکتب‌خانه
- ۱۷۴ ۵-۲-۲-۱- حدیث کسا
- ۱۷۸ ۵-۲-۲-۲- ضامن آهو
- ۱۸۲ ۵-۲-۲-۳- چاووش‌نامه
- ۱۸۳ ۵-۲-۲-۴- قصیده حضرت مشگل‌گشا
- ۱۸۶ ۵-۲-۳- سایر متون
- ۱۸۶ ۵-۲-۳-۱- شیخ صنعان و دختر ترسا
- ۱۸۷ ۵-۲-۳-۲- رباعیات بابا طاهر
- ۱۹۱ ۵-۳-۳- شعرا و نویسندگان متون ادبی پس از انقلاب مشروطه
- ۱۹۱ ۵-۳-۱-۱- برزخ
- ۲۱۰ ۵-۳-۲- جبار سنگ‌ناله (باغچه‌بان)
- ۲۱۳ ۵-۳-۳- عباس یمین، شریف (۱۲۹۸-۱۳۶۸ ش)
- ۲۱۵ ۵-۳-۴- صبحی مهتدی
- ۲۱۵ ۵-۳-۵- جمال‌زاده
- ۲۱۷ ۵-۳-۶- حاج میرزا یحیی دولت‌آبادی (۱۲۷۹ ه. ق)
- ۲۱۹ ۵-۴- نتیجه‌گیری
- ۲۲۱ منابع و مآخذ

اول کارها به نام خدا

بس مبارک بُود چو فرّهما

مطالعه و بررسی کتب فارسی در مقطع ابتدایی در سالهای متوالی و مشاهده متون برگزیده از آثار ادب پارسی در این کتابها، موجب گردید تا به ضرورت جستجوی این متون در دوره‌های گذشته تعلیم و تربیت کودکان بپردازم. در این میان، آموزش این آثار در مکتب‌خانه‌ها بسیار قابل توجه است. مراکز تعلیم و تربیت در ایران، قبل از تأسیس مدارس به شکل امروزی خویش مکتب‌خانه‌ها بودند. کتابهایی که در مکتب‌خانه‌های قبل از دوره قاجار و در بخشی از دوره قاجار تا قبل از انقلاب مشروطیت تدریس می‌شد، همان متون ادب پارسی بود که توسط بزرگانی چون سعدی، عطار، عنصرمعانی و سایر بزرگان ادب پارسی نوشته شده است. مفاهیم موجود در این آثار ارزشمند گاه چنان آشکار بوده که فهم و درک معانی آن سالها بعد اتفاق می‌افتاد. اما بایستی خواننده می‌شد و تکرار و تمرین این متن موجب می‌گردید که به مرور زمان، مفاهیم آن ملکه ذهن کودکان گردد. اگر به شکلی سالی به متن درسی در مکتب‌خانه‌ها بنگریم می‌بینیم که به دو دسته بسیار مهم تقسیم می‌شوند: دسته اول همانگونه که ذکر شد آثار ادب پارسی بود که به وسیله و سلیقه معلمین مکتب‌خانه‌ها انتخاب می‌شد. بخشی از این متون جنبه تعلیمی داشتند و شاید بتوان گفت، به منظور آموختن آداب زندگی و کودکان و عموم مردم در آن عصر تألیف شده بودند. از جمله این آثار می‌توان از قابوس‌نامه عنصرمعانی نام برد که بیشتر مفاهیم آن، آموزش راه و رسم زندگی توسط پدر به فرزندش می‌باشد. همچنین از آثار دیگر چون پندنامه عطار، گلستان و بوستان شیخ مصلح‌الدین سعدی، اخلاق ناصری و اخلاق جلالی می‌توان یاد کرد.

متون درسی دیگر شامل داستان‌های عامیانه‌ای می‌شد که بخش بزرگی از آن متون، توسط نویسندگان ناشناس تألیف شده و در اختیار کودکان مکتب‌خانه قرار می‌گرفت. این متون برگرفته از باورها و بیشتر اعتقادات مذهبی مردمان آن عصر می‌باشد.

آنچه که در کتاب حاضر مورد بررسی قرار گرفته است، به شرح ذیل می‌باشد:

۱- وضعیت عمومی آموزش در ایران باستان و آموزش و تعلیم و تربیت کودکان پس از ظهور

اسلام در این سرزمین، همچنین تحولاتی اجتماعی که در طول تاریخ در این کشور به وقوع پیوسته و تأثیری که بر آموزش کودکان داشته است.

۲- بررسی مکتب‌خانه‌ها بعنوان بخشی از تاریخ تعلیم و تربیت در ایران: مکتب‌خانه بعنوان مکانی جهت آموزش و تعلیم کودکان معرفی شده و آداب و رسوم و راه و روش زندگی و درس خواندن کودکان در آن مورد بررسی قرار گرفته است.

۳- بررسی متون ادب پارسی که آموزش عمومی را دربرگرفته و در مکتب‌خانه‌ها نیز مورد بررسی قرار می‌گرفتند. مفاهیم مهم تربیتی مشترک این متون مورد بررسی قرار گرفته و با هم مقایسه شده است.

۴- بررسی بخشی از متون عامیانه‌ای که در این دوره در مکتب‌خانه‌ها تدریس می‌شده است. این متون از نظر مضامین با سه دسته عمده تقسیم می‌شوند:

دسته اول: متون داستانی که جنبه تعلیمی و اخلاقی داشته است.
دسته دوم: متون داستانی که جنبه تربیت اعتقادات و باورهای مذهبی و دینی در کودکان را داشته است.

دسته سوم: داستان‌هایی با مضامین گوناگونی اجتماعی.

۵- انقلاب مشروطیت و نقش آن در تحول نظام آموزشی کشور و تأثیر آن بر متون درسی. به هر حال این متون، سالیان متمادی به کودکان این مرز و بوم، دانش و فرهنگ آموخته و گنجینه ذهن، زبان و تفکر کودکان را پر بار نموده و راه و روش زندگی کردن را به آنان آموخته است. در این میان نقش معلمین مکتب‌خانه انکارناپذیر است. زیرا:

درس معلم را بود زمزمه محبتی جمعه به مکتب آمد غسل گریز پای را
بر خود واجب می‌دانم از استاد گرانقدرم، جناب آقای دکتر اشرف‌زاده که در انجام این پژوهش مرا یاری نمودند، به مصداق حدیث من علمنی حرفا فقد سیرنی عبدا، قدردانی و تشکر نمایم.

همچنین از دوستانی که مرا یاری نمودند تا این مهم را به انجام برسانم، از مدیریت محترم نشر تمرین، جناب آقای حجازی و مدیریت محترم تایپ گلگونه جناب آقای مجتبی ریس‌مان‌باف تشکر می‌نمایم.